

SOBRE LA RELACIÓ AMB L'ALTRE: AMISTAT I GENEROSITAT EN DESCARTES

JOAN LLUÍS LLINÀS

*Universitat de les Illes Balears/Associació Filosòfica
de les Illes Balears*

És un tòpic considerar Descartes el pare de la modernitat, en la mesura que fonamenta una nova concepció del món i de l'ésser humà que es caracteritza, d'una banda, per un domini de la natura mitjançant el desenvolupament de la tècnica, i de l'altra, per un individualisme extrem, en què tot pivota entorn al subjecte individual. Aquesta doble consideració està lligada al fet de veure Descartes únicament en la seva dimensió metafísica i científica, i com a «inventor» d'un mètode adequat per fonamentar el punt de partida del coneixement –el jo– i la resta de coneixements que se'n deriven. Emperò, tindriem una imatge incompleta de Descartes si no recordàssim que, en la imatge de l'arbre que Descartes emprà en la carta-prefaci de l'edició francesa dels *Principis de la Filosofia* per explicar en què consisteix la filosofia, hi ha una dimensió pràctica que no és exclusivament tecnològica. A més de la mecànica i la medicina, la tercera branca principal de l'arbre és la moral, una moral que pressuposa els coneixements adquirits anteriorment en la resta de disciplines que formen l'arbre. En què consisteix aquesta moral cartesiana que forma part de l'arbre de la fi-

losofia és cosa molt debatuda, però no és la qüestió que vull tractar aquí. Només m'interessa destacar el fet que sigui el que sigui aquesta moral cartesiana, és quelcom que depèn de nosaltres, que no està sotmesa a la fortuna.¹ En canvi, a l'arbre de la filosofia no hi figura la política. Aquesta no és quelcom controlable individualment, i aleshores el problema consisteix en com podem generar un subjecte polític en un món on el punt de partida, entorn de què pivota tot, és el subjecte individual. Els éssers humans són individuals, capaços per ells mateixos d'obtenir coneixements, potencialment lliures i responsables, i també moguts per les passions. La qüestió és com fer que aquests individus s'acoblin socialment. Ja no som en la concepció aristotèlica del *zoon politikón*, l'home no és animal polític per natura, i aleshores el problema consisteix a com aconseguir que la vida social en què estan immersos els éssers humans no degeneri en un enfrontament continu entre individus que persegueixen els seus interessos particulars. Formulats d'una altra manera: com integrar-se en una totalitat i assumir els fins de la mateixa posant-los per sobre dels nostres?

És aquest un dels grans problemes de la filosofia moderna i contemporània, però sembla que el seu punt de partida, és a dir, Descartes, evita tractar la qüestió. Quan la princesa Elisabeth de Bohèmia li pregunta per les seves màximes per a la vida civil, Descartes s'excusa dient que duu una vida retirada, i que no vol ser «tan importú com aquell filòsof que volia donar lliçons sobre el deure d'un capità en presència

1. La tercera de les màximes de la moral per provisió consisteix a acostumar-se a creure que no hi ha res que depengui completament del nostre poder llevat dels nostres pensaments (*Discurs del mètode*, AT VI, 25), màxima semblant a la tercera regla que expressa en la carta a Elisabeth de 4 d'agost de 1645, és a dir, considerar que mentre ens mantinguem tant com puguem segons la raó, tot el que no posseïm queda fora del nostre abast (AT IV, 265-266).

d'Anníbal».² I afegeix que en política cal basar-se més en l'experiència que en la raó, i que per això els millors consells no són els més afortunats. És a dir, la política pertany al regne de la fortuna, i per això el filòsof no n'hauria de parlar.³ Assenyalem, però, que aquesta consideració finalitza una carta que tracta de la gestió de les passions, i aquesta gestió té a veure amb la vida i la relació amb els altres. Recordem que en una altra carta a Elisabeth, Descartes afirma que cal dedicar-se a la filosofia unes poques hores a l'any, i que la resta l'hem de dedicar a viure.⁴ I viure és també viure en societat. Tenim, doncs, tres àmbits que es relacionen: l'individual, en què hom pot ser mestre de si mateix; el social, en què aquest domini de si adquireix sentit i es desplega en la relació amb els altres; i el polític, l'àmbit de l'Estat, del govern i de la llei, un àmbit que s'escapa al nostre control, i un àmbit en què els subjectes no actuen sempre racionalment, i, per tant, no podem preveure què faran. Ara bé, la política la fan els éssers humans, i en la mesura que hi hagi més persones que actuïn virtuosament en la seva relació amb els altres (i la virtut sí que és objecte de la filosofia), aleshores l'acció política esdevindrà més racional –si més no, racionalitzable.

I què té a veure tot això amb la qüestió de l'amistat? El que m'interessa esbrinar és el paper que eventualment pot tenir l'amistat en la vida social, i apuntar cap a allò sobre el qual Descartes va evitar parlar, la política. Així, cal comen-

2. A Elisabeth, maig de 1646 (AT IV, 411-412), trad. catalana de Miquel Costa en l'edició de Pere Lluís Font: René Descartes, *Tractat de les passions. Cartes sobre la moral*, Barcelona: Edicions 62, 1998, p. 261.

3. Tot i així, Descartes s'avé a la petició de la princesa Elisabeth de comentar *El príncep* de Maquiavel. Vegeu la carta de setembre de 1646 (AT IV, 485-493; ed. catalana, p. 265-270).

4. A Elisabeth, 28 de juny de 1643 (AT III, 692-693; ed. catalana, p. 202-203).

çar per les *Passions de l'ànima*, en què aborda, a l'article 83, l'amistat com una forma d'amor. Segons Descartes, podem distingir entre tipus d'amor segons l'estima que tenim cap a l'objecte en qüestió en comparació amb nosaltres. Així, si estimam l'objecte del nostre amor menys que a nosaltres, aleshores tenim l'afecció; si l'estimam més que a nosaltres, la devoció; i si l'estimam igual que a nosaltres, ens trobam amb l'amistat. D'aquesta manera, ens diu Descartes, l'amistat és quelcom que només és possible entre éssers humans, i que és possible una amistat perfecta encara que sigui amb un home molt imperfecte. Per això només cal que pensem que ens estima i hem de tenir l'ànima noble i generosa. Descartes no diu res més sobre això en aquest article, sinó que ens remet als articles 154 i 156, en què desenvolupa la passió-virtut de la generositat. La generositat d'un ésser humà, ens diu a l'article anterior al 154, consisteix a saber que res no li pertany llevat de la lliure disposició de les seves volicions, i de tenir la resolució ferma de fer-ne un bon ús, és a dir, d'emprendre i executar tot allò que jutja que és millor. Així, la generositat és quelcom que depèn de nosaltres i, en aquest sentit, és una virtut, i tothom pot posseir-la. En conseqüència, i entram a l'article 154, el generós no menysprea ningú, i tendirà a pensar que qui no actua bé no és per manca de coneixement, ans de voluntat. És l'home noble,⁵ que considera els altres com a iguals, més enllà que puguin posseir més intel·ligència o menys, coneixements o bellesa, puix que suposa que en tots pot trobar-se la bona voluntat.⁶

5. *Generosus* prové de *genus*, bon llinatge. Descartes remarca així la importància de posseir qualitats des del naixement, tot i que la bona educació és molt útil per corregir els defectes de naixença. Vegeu l'article 161, AT XI, 463-464 (ed. cat., p. 169-170), i també la carta a Elisabeth de 4 d'agost de 1645, AT IV, 265-267 (ed. cat., p. 221-222).

6. Ho suposa perquè «en això no hi ha res que depengui d'altri» (Art. 154, AT XI, 446; ed. cat., p. 164).

Aquí rau en Descartes l'articulació de la vida social, que forma part d'una línia que va de Sòcrates a Kant. L'home generós té una actitud envers ell mateix que té una conseqüència en l'actitud envers els altres. L'article 155 afirma que el generós habitualment és humil, car és conscient de la seva naturalesa feble, de la possibilitat de l'error, present en ell tant com en els altres, i que l'únic que posseeix és la bona voluntat, resultat de fer servir el lliure albir. En això, tots els ésser humans són iguals, i per això el generós no es considera de cap manera superior –ni inferior– a cap altri.

El comportament del generós és conseqüència d'aquesta actitud. A l'article 156 ens diu que el generós és cortès, afable i servicial amb tothom, perquè no hi ha res que valori tant com fer el bé a altri. Això és resultat del control que té de les seves passions: com que creu que no val la pena desitjar res intensament si no ho pot adquirir per ell mateix, està exempt de gelosia i enveja; com que té en poca estima el que no depèn d'ell, està exempt de còlera; com que no subestima ningú, tampoc no odia; com que la seva virtut li dona confiança, tampoc no té por. Els contrapunts de l'home generós són l'orgullós i l'humil viciós, és a dir, aquells que no tenen una consideració adequada d'ells mateixos. Això afecta l'amistat. Si ara retornam a l'article 83, i recordam que l'amistat és una relació igualitària pel que fa a l'afecte, aleshores l'home generós pot ser amic de qualsevol hom. Així, l'amistat és un sentiment afavoridor d'una bona vida social.

D'aquests articles de les *Passions de l'ànima* sobre l'amistat i la generositat en podem fer les consideracions següents:

- 1) Descartes no només pressuposa l'existència d'altres ésser humans, sinó que considera cada un d'ells com un altre jo. La definició de la generositat és aplicable a qualsevol ésser raonable dotat de lliure albir i, en la mesura que existeixen altres éssers humans, tothom

és capaç de generositat. La generositat és possible perquè ens reconeixem com a individus, com independents de tot l'altre, però alhora, aquest reconeixement suposa els altres subjectes com iguals en l'*ego*. La generositat cartesiana consisteix en la pràctica del lliure albir, en què l'*ego* se sent únic i independent dels altres en la vida comunitària, alhora que considera els altres com iguals, i per tant, actua envers ells en conseqüència, és a dir, sense menyspreu. És per la bona voluntat que hi ha motius per estimar els homes, i aqueixa el generós suposa que és en tots, o almenys «poder-hi ser» (art. 154). En resum, gràcies que som generosos actuam pensant que la societat és igualitària, en el sentit que tots els homes són iguals –posseeixen la mateixa capacitat de ser lliures i actuar amb bona voluntat.

- 2) La generositat facilita una amistat entre iguals. En la carta a Chanut de l'1 de febrer de 1647⁷, Descartes, parlant de l'amor a Déu, explica perquè no solem dir que estimam algú que està molt per sobre nostre, perquè l'amistat –forma d'amor entre iguals– precisament ens iguala. L'amor a Déu és la devoció duta a l'extrem. Però entre els homes, si estimam més del que ens estimam a nosaltres, aleshores l'amistat no és perfecta. I, per contra, semblaria (però això no ho diu Descartes a la carta) que una societat on tothom fos amic de tothom, seria una societat de tracte completament igualitari, una societat solidària, i en certa manera perfecta.
- 3) La generositat com a amor de si esdevé amor a l'altre, però és un amor a l'altre, tot i que concretat individualment, universal, en què no hi ha distincions ni parti-

7. AT IV, 600-617 (ed. catalana, p. 280-293).

cularitats. L'home generós, en la mesura que es valora en la justa mesura, és amic de si mateix i, en la mesura que considera tots els altres com iguals, sense distincions, pot ser amic de qualsevol hom. En conseqüència, sembla que no hi ha lloc per a tractes desiguals, per a sentiments particulars. La virtut de la generositat ens condueix a una relació determinada envers altri, l'amistat, relació que, practicada pel generós, no fa gaires distincions, ni evidentment pot ser única. Així podríem entendre millor la carta a Pollot de mitjans de gener de 1641, en què, per consolar Pollot de la mort del seu germà, Descartes la compara a la pèrdua del seu braç i afirma que serà més fàcil de substituir que aquell, en la mesura que l'adquisició d'un amic fidel valdrà tant com l'amistat d'un germà.⁸

Som, doncs, enfora de l'amistat com la concep Montaigne (una amistat única, una comunió d'ànimes). Ara bé, sembla que queda un espai per a la singularització, que impedeix la identificació total entre amistat i generositat. Al final de la carta a Chanut abans esmentada, del 6 de juny de 1647, Descartes afirma el següent:

Però com que no podem estimar igualment tots els qui en són igualment dignes, crec que només estem obligats a apreciar-los igualment; i com que el bé més important en la vida és sentir amistat per a alguns, amb raó preferirem aquells amb qui ens uneixen les nostres inclinacions secretes, sempre que també en siguin dignes.⁹

Per la generositat, ens inclinam a tractar com iguals tots els altres, i a tractar-los tots de la mateixa manera. Per la amistat, triam d'entre tots aquells més propers a nosaltres

8. AT III, 279.

9. AT V, 58 (ed. catalana, p. 306).

pel que fa a les inclinacions. L'amistat, doncs, té a veure amb el caràcter particular de cadascú i, per això, roman en l'àmbit privat. La generositat, en canvi, es basteix amb la raó i la voluntat, i abraça tota la humanitat, implica una manera de ser en el món. Més enllà que la política exigeixi sovint la devoció més que l'amistat, és a dir, aquella forma d'amor en què preferim, abans que a nosaltres mateixos la cosa estimada (l'Estat, la nació, el príncep) «fins al punt que no temem de morir per conservar-la»¹⁰, la generositat apunta cap a un ideal polític que no pot, emperò, ser formulat explícitament pel seu caràcter utòpic, ja que ultrapassa la frontera de l'individu.

El que sí que formula Descartes, en la carta a Elisabeth de setembre de 1645, és el punt de partida. En aquesta carta, Descartes resumeix quins coneixements calen per jutjar bé, i després de referir-se a la bondat de Déu, a la immortalitat de l'ànima i a la magnitud de l'univers, afegeix «que sempre hem de pensar que no podem subsistir tots sols, per més que cada un sigui una persona separada dels altres»¹¹, i afegeix, en consonància amb els articles 79-83 de les *Passions de l'ànima*, que «sempre hem de preferir els interessos del tot, del qual som una part, als de la nostra persona en particular».¹² D'aquesta manera, Descartes tanca el cercle: som individus separats, però no podem viure tots sols, perquè la mateixa realització com a individus exigeix l'altre, i això ens duu a tenir en compte l'altre tant com a nosaltres mateixos.¹³

10. *Passions de l'ànima*, art. 83, AT XI, 390 (ed. catalana, p. 123).

11. AT IV, 203 (ed. cat., p. 234).

12. *Ibidem* (p. 235). Això sí, apunta Descartes, cal que sigui amb mesura i discreció, perquè no hem d'exposar-nos a un gran mal per procurar un bé petit al país. Sempre és la nostra raó, que hem de tenir la voluntat de seguir, que ens ha de dir el grau d'*engagement*.

13. Assenyaem que l'Estat no té cap funció alliberadora, puix que el punt de partida és l'ésser humà lliure i independent.

I per això la generositat i l'amistat són claus per a una bona vida social. L'home generós és també aquell que pot dur a terme una amistat més perfecta, a trobar un altre igualment generós, una amistat que té la seva causa en l'esperit i no en el cos. L'amistat és «el bé més important en la vida», i així l'home cartesià s'ha de caracteritzar per tenir amics. El jo cartesià, doncs, no deriva en un solipsisme, ni en un mer subjecte de coneixement, sinó que el bé que persegueix només pot donar-se amb l'altre, i amb la igualtat amb l'altre. En resum, és des del nostre interior, del que depèn de nosaltres, que hem de construir la vida social, començant per conrear –gràcies a la generositat– relacions d'amistat envers els altres.